

Els jardins de Cadaqués

**Ricard Giralt i Casadesús, arquitecte;
Salvador Dalí i Cusí, notari, i Pepito
Pichot i Colomer, jardiner, i el jardí Dalí
a Es Llaner de Cadaqués (*)**

*Hereux celui qui plane sur la vie, et comprend
sans effort le langage des fleurs et des choses*

Charles Baudelaire

*Si supiera que el mundo se acaba mañana, yo
hoy todavía plantaría un árbol*

Martin Luther King

A la sensibilitat i bellesa d'Anna Maria

Proemi

Per fer referència als Jardins de Cadaqués, hem de pensar en el nucli català federal i republicà de Figueres que hi anava a estiuejar. Eren els dignes successors dels socialistes utòpics Abdó Terrades, Martí Carlé i Narcís Monturiol. Estava format pels Cusí, els Pichot, els Xirau, els Llouch, els Reig, els Dalí i Gabriel Alomar, els quals feren nomenar, el 3 de novembre de 1915, com a arquitecte municipal de Figueres l'il·lustrat sagitari Ricard Giralt i Casadesús (1884-1970) (fig. 1), definit pel pintor Salvador Dalí en el seu diari de 1918-19 com un "artista bolxevic que per frotre's de la gent no té rival". El nostre arquitecte, amb l'ajuda del batlle, Josep Puig Pujades, Pepito Pichot i Josep Pujol, projectà de seguida la urbanització de la Rambla de Figueres (1916-36) (fig. 2) amb fonts d'aigua potable (fig. 3), balustrades, escalinates i clàssics vasos com els dels jardins de les Tulleries, que ha destrossat l'arquitecte Joan Falgueras en no llegir-se les memòries de l'il·lustre arquitecte. Giralt rematà la

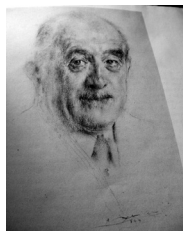

Fig. 1- Esbós de Ricard Giralt i Casadesús.
Arxiu Giralt i Casadesús

Fig. 2 - La Rambla de Figueres, fotografia de Lucilla Mallart

Fig. 3 - Font de la Rambla de Figueres

Montserrat Moli
i Frigola, Il Università
di Roma "Tor
Vergata", Real
Accademia de la
Historia, Centro di
Studi per la Cultura e
l'Immagine di Roma,
Centro di Studi per la
Storia del Giardino di
Pietrasanta i Istituto
Ludovico Zorzi di
Firenze

Fig. 4 - Monument a Monturiol a la Rambla de Figueres

Fig. 5 - Ricard Giralt Casadesús, projecte del Park Bosc de Figueres

Fig. 6 - Bosc del Park Bosc de Figueres el 2019, fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 7 - Enjardinament del Park Bosc de Figueres el 2019, fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Rambla amb un bell monument dedicat a Narcís Monturiol (fig. 4), "representant de l'ànima empordanesa, obra de l'escultor i amic barceloní Enric Casanovas i Roy (1882-1948)". Representava la Fama coronant el monument i a la part baixa es trobaven els pagesos, les sardanes i les sirenes que envoltaven el pedestal, que fou costejat popularment i promogut per Joan Maria Bofill, Pepito Pichot, Sebastià Escarpa, Lluís Tarragó, Josep Puig i Pujades i Carles Costa, director de *La Publicitat*, i que Giralt redefiní l'any 1936.

Giralt fou, així mateix, el pare del Parc Bosc (fig. 5) de Figueres, que aquest any compleix el centenari abandonat i sense que ningú no ho hagi recordat, on féu "un parc que sense ésser un jardí, fos el jardí de la ciutat", en abraçar la vila per ambdós costats i que sense ésser un bosc s'integrava amb la natura que l'envoltava (fig. 6) pels altres costats, amb passeigs, arbres i flors (fig. 7). El completarà amb l'ajuda del deixeble arquitecte Pelai Martínez i Paricio, amb un llac i una font i els accessos al parc (1918-20), que comportaran la urbanització del Passeig Nou davant del parc (1932), l'era d'en Deseia (1933) i la zona situada entre el parc i el castell de Sant Ferran (1936), o sigui reordenant els espais de bosc de la zona de la muntanya fins al castell esmentat, per obrir-lo als ciutadans i crear-hi un museu, una biblioteca i un camp d'esports, una zona actualment ocupada per l'institut Alexandre Deulofeu i diversos pavellons esportius, on ja demostrà els coneixements dels jardiniers americans que tenia, en especial del Montrose Garden d'Hillsboroug a Carolina del Nord, com podeu notar en un dels accessos (fig. 8 i 9).

El projectà com a ferm defensor de les ciutats jardí, que havia visitat acuradament i estimava. Anà a veure les ciutats angleses proposades per Everard Howard, Lotword, Welwyn, Bourneville i Port Sunlight. Per documentar-se millor, visità les franceses de Bordeus, Tolosa, Saint-Étienne, Tourcoing i Roubaix, l'alemanya de Düsseldorf, les americanes de Nova York i Washington i les més properes d'Irala Barri, al País Basc, i les barcelonines de Can Artigues, Sant Martí de Provençals i Vilanova i la Geltrú, projectada la darrera pel seu company de promoció Josep Maria Miró i Guibernau. Ho volia fer per convertir la capital de l'Alt Empordà en l'*alter ego* de Sant Sebastià i sobretot de Perpinyà, fent fefaent que el Tractat dels Pirineus continuava sent lletra morta.

Des del seu nomenament l'any 1922, Giralt, com a arquitecte municipal de la ciutat de Girona, s'ocupà de donar cara i ulls al Parc de la Devesa, on féu tallar els arbres malalts, cosa que provocaria les crítiques d'intel·lectuals com Prudenci Bertrana des de *La Veu*

de Catalunya. Hi projectà així mateix una balustrada al passeig central (1926-27), l'ampliació dels jardins, l'emblemàtic edifici urinari del Rellotge (1926), els pavellons d'accés (1931) i el camp de Mart per a esports, que concretà el 1930 fent un macroprojecte amb un camp d'esports, un llac artificial amb barques i una piscina municipal, realitzada parcialment de 1933 a 1935, que ha estat copiat descaradament sense citar-ne l'autoria per l'arquitecte Xavier Montsalvatge al Parc del Migdia de Girona. Féu repoblar el jardí amb ocells i peixos (1930) i canals per millorar-ne el rec. Completà l'obra urbanitzant els accessos de l'avinguda Ramon Folch i la plaça de Correus (1924), on amplià les voreres, reformà el pont, projectà els fanals i col·locà un clàssic vas, igual als de les Tulleries, en els jardins. Ho completà enjardinant la propera plaça de la Independència porticada (1924-25), projectada sobre el solar del claustre dels Agustins Calçats, que hi obrà l'altre innovador arquitecte municipal republicà de Girona, Martí Sureda i Deulovol (l'Escala, 1822 - Girona, 1880), que aprofità una ala del claustre del cenobi i instal·là al mig la columna de la Llibertat, substituïda barroerament per un Palafox de segona mà, comprat a Saragossa en trobar l'ajuntament massa car el preciós projecte *Contra l'invasor* del gran escultor olotí Miquel Blay, malgrat haver guanyat el concurs.

Fig. 8 - Portal d'accés al Park Bosc de Figueres el 2019, fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 9 - Portal d'accés al Montrose Garden al Hillsborough a Carolina del Nord, fotografia de Mike See

Els jardins de Cadaqués

En aquesta història, té un paper fonamental Pepito Pichot (fig. 10), l'hereu de la notable família d'artistes, company d'estudis i amic de Salvador Dalí i Cusí (fig. 11), des de l'institut fins a la facultat de Dret. Pepito, després d'executar un desnonament, decidí que mai més no faria res semblant; així que deixà l'advocacia i es dedicà a la seva passió: la jardineria, una decisió presa passejant pel jardí dels Colomers de Barcelona (fig. 12), d'on procedien la mare i l'esposa, Àngela.

Fou Pepito qui, gràcies a la tossuderia del pintor Miquel Utrillo, que adorava Cadaqués, des del 1898, assessorat per Salvador Dalí i Cusí comprà a bon preu un munt d'hortos i solars a la platja d'Es Llaner, on en els segles precedents durant les pandèmies de pesta la universitat hi enviava els empestats, acollits en tendes.

Més concretament féu edificar un gran casal d'estiueig per a la nombrosa família, a la península d'Es Sortell (fig. 13 i 14), entre Es Llaner i Sa Conca, on es reunien els diversos membres de la família i que aviat quedà petit i s'hi hagueren d'afegir altres dependències per als amics artistes i convidats, als quals els vells de Cadaqués anaven a veure arribar a la parada de l'autobús; si els que arribaven

Fig. 10 - Pepito Pichot amb el petit Salvador Dalí en unes proves aeronaútiques

Fig. 11 - Salvador Dalí i Domènech, pintor. Retrat del pare Salvador Dalí i Cusí

Fig. 15 - L'autobús de Cadaqués, gravat antic

Fig. 12 - Jardins Colomer de Barcelona, fotografia de Josep Salvany. Biblioteca de Catalunya

Fig. 13 - La península d'Es Sortell amb Sos Pichot

Fig. 14 - La península d'Es Sortell amb Sos Pichot, fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 16 - Jardins de Sos Pichot, fotografia de Thomas de 1939

Fig. 17 - Jardins de Sos Pichot, fotografia de Louis Roisin

Fig. 18 - Banc de Sos Pichot on escrivia Marquina, fotografia de la Filmoteca de Catalunya

anaven vestits de blanc i portaven els cabells llargs, deien "déu ser un altre Pichot", com escriu amb gràcia notable Joan Josep Tharrats (fig. 15).

Pepito projectà a la casa familiar Sos Pichot, a la península d'Es Sortell, uns grans jardins a la francesa, amb parterres, prats i bosquets (fig. 16 i 17), taules i bancs (fig. 18), en un dels quals el cunyat i escriptor, Eduard Marquina (fig. 19), casat amb la germana pianista Mercè, escrivia mentre els germans músics (Lluís, violoncel·lista i deixeble de Pau Casals, i Ricard (fig. 20), violinista) feien concerts a les oques i als galls dindis, que havien portat i que nedaven a la caleta, convençuts, que eren millors oients que les persones que freqüentaven (fig. 21).

Imitant l'enyorada Venècia, organitzaven regularment concerts aquàtics sobre les barques, que la tramuntana desmuntava regularment, i projectaven representacions de tragèdies gregues a l'illa de S'Arenella, del notable cadaquesenc Frederic Rahola, que aconseguí resoldre la comunicació de la vila i que solien acabar en grans desastres (fig. 22).

Pepito Pichot bastí així mateix una altra casa al centre d'Es Llaner per a la germana cantant, Maria (fig. 23-25), més coneguda com a Maria Gay, pel nom del marit, el compositor Joan Gay, una gran cantant lírica que triomfà arreu del món. Mentrestant, s'anaven construint a la platja i amb un cert desgavell les cases Anita (1912-13), decorades amb tanques de pedra seca, part de les quals s'hagueren de reconstruir després de la terrible tromba del rec de Palau del 18 d'agost de 1921 que féu malbé cases, hortes i barques i comunicà el barri, en emportar-se el pont sobre el rec. De les despulls del mateix barri, l'ajuntament vengué al mestre d'aixa Manuel Berenguer

"las vigas de hierro", però impedí a Josep Jusals i Avelí Pomès emprar per als bancs que volien construir a la platja d'Es Llaner "las piedras labradas procedentes del puente", sense especificar el perquè de la negativa, ja que foren llençades.

El nostre jardiner, conjuntament amb Ricard Giralt i Casadesús, bastí a l'altra banda de la badia i més amunt de la casa esgraonada d'Es Colom (fig. 26 i 27), que disposava d'un gran jardí, possiblement projectat pel nostre Pichot amb parterres, jardins a la francesa i pistes de tennis, una altra casa sobre terrasses, decorada amb estàtues, bancs i fonts, obrades per l'esmentat escultor Casanovas per al farmacèutic Joaquim Cusí i Fortunet, estílicament propera als jardins de Santa Clotilde de Lloret de Mar, creats pel jardiner Nicolau Rubió i Tudurí, i als jardins americans esmentats. La casa Cusí s'emmirallava en la casa de Maria Gay, com passava al *Gran Gatsby* de Francis Scott Fitzgerald, que desgraciadament s'està enrunant, en no haver-la inclosa en el POUM l'ajuntament, tot i que era tan bella que els Salisachs en volien una d'igual a Es Llaner.

La moda d'Es Llaner

L'exemple dels Pichot posà Es Llaner de moda i el seu exemple fou ràpidament imitat per molts estiuejants, entre els quals l'arquitecte barceloní Ricard Segalà i Subirana, que hi projectà la pròpia casa i la dels Salisachs, ambdues porticades, com les cases de la riba Pichot, "para el holgado tránsito público [y] para favorecer el ornato y servir de refugio en caso de lluvia y mal tiempo", segons els Manuals d'Acords de l'ajuntament.

Amb la mateixa idea, Àngel Pell demanava treure de vora la mar els bancs i els escalons

Fig. 19 - Ramon Pichot, carbó d'Eduard Marquina

Fig. 20 - Ramon Pichot. Retrat de la germana Mercè, pianista; Ricard violoncel·lista i Lluís, violí

Fig. 21 - Ricard Pichot preparat per tocar a les oques de la casa d'Es Sortell

Fig. 22 - Jardí de l'illa de S'Arenella, fotografia de Louis Roisin

Fig. 23 - Ramon Pichot, cartell d'un recital de la germana Maria Pichot

Fig. 24 - Maria Pichot com a Salomé

Fig. 25 - Maria Pichot, fotografia de Pere Casas Abarca del 1900. Museu Nacional d'Art de Catalunya

Fig. 26 - Es Colom i platja de Ses Oliveres

Fig. 27 - Els jardins d'Es Colom, fotografia de Louis Roisin

Fig. 28 - Ramon Casas arribant en automòbil a Cadaqués

Fig. 29 - Vista de la platja d'Es Llaner amb ses barques

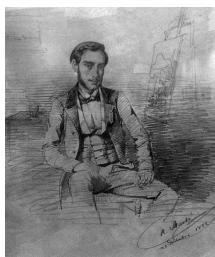

Fig. 30 - Esbós de Narcís Monturiol

per facilitar la creació d'una riba, en quedar fascinat pel *bòlit* que, conduït pel pintor Ramon Casas, fou el primer automòbil que arribà a Cadaqués, a visitar els Pichot (fig 28). Pel mateix motiu l'ajuntament s'oposà que el mestre de cases Adolf Vila tanqués les parcel·les pròpies amb parets de pedra seca per tallar la comunicació des d'Es Llaner fins a Es Colom.

Contradeien als esmentats els ideòlegs gironins, més ecològics i utòpics Ramon Pérez, Josep Bou i Bacià Llach, que, aconsellats per l'arquitecte Giralte i Agustí Verdaguer, consideraven Es Llaner "el muelle del puerto natural de Cadaqués [ya que] ha sido formado ganando terreno al mar [pues] ha de ser usado [solo] por pescadores y marineros" (fig. 29).

Al mig d'aquests tripijocs, l'il·lustrat Àngel Trémols el 1923 demanà que "se erija un monumento a Narcís Monturiol en la plaza de Es Llané". Fou projectat per l'escultor Enric Monjó (fig. 30), però el garrepa ajuntament es negà a costejar-lo, malgrat que fos allí on el gran inventor, desterrat a Cadaqués, hi projectà i féu les proves de l'*Ictineu* o "*barca-peix*" (fig. 31), per millorar les condicions de vida dels corallers. El municipi sols el 1931 dedicà a l'inventor el carrer de la Font, on Monturiol havia viscut desterrat amb Martí Carlé, on les passaven canutes, havent de pintar el bon Narcís retrats de tot Cadaqués mentre Carlé caçava i pescava per sobreviure.

Vist el desgavell amb què s'estava construint a Es Llaner, l'ajuntament demanà ajuda i parer a l'arquitecte Giralte, un fet que fins ara ha passat desapercebut als especialistes de Dalí.

La casa Dalí a Es Llaner

Les converses entre Pepito Pichot i Salvador Dalí Cusí, nascut a Cadaqués el 3 de novembre de 1872, feren que el darrer, en perdre de vista, des de la galeria de la casa de Figueres, les magnòlies i els lliris dels jardins de la Marquesa de la Torre i els de Can Garrida, enderrocats, es convertí en visitant assidu del jardí dels pintors Reig de Vilabertran i del de Maria Gay a Alfar, cuidats pel notori Pepito. Finalment decidí, abans de 1910, llogar la casa de Maria Gay (fig. 32) a la platja d'Es Llaner de Cadaqués. Ho escollí segurament perquè l'avantpassat, desconegut per la historiografia oficial, fou el mestre de cases Ramon Dalí, que havia viscut en una casa propera a la dels mestres de cases Llorens, activíssims a Santa Maria de Cadaqués. Del mestre de cases Dalí és coneguda la restauració iniciada el 1729 de la malmesa portalada romànica de Santa Maria de Porqueres (fig. 33), a causa de la guerra de Successió. D'ell descendia un escultor que féu un bell Sant Crist

de fusta policromada i un altre avi fou el primer en treballar el carei a la península, part de les peces del qual existeixen tothora i que han estat ignorats per la historiografia daliniana amb total desimboltura.

A la Caseta Blanca d'Es Llaner (fig 34), els Dalí hi passaven les festes de Nadal i Pasqua i els tres mesos d'estiu, durant els quals el notari anava i venia de Figueres diàriament. Visqueren allí imitant l'estil de vida dels Pichot i usaven la terrassa davant la mar per menjar, descansar-hi en balancins o rebre "les bèsties" (fig. 35) com anomenaven els literats amics de Port de la Selva: Josep Maria de Sagarra o el poeta Josep Vicenç Foix. Els encantava la terrassa davant la mar "fins la qual s'arrestaven les onades amb el foc dels geranis vermells (fig. 36), protegida per l'ombra d'un gran eucaliptus de tons malves i violetes amb un rossinyol que hi muntava guàrdia permanent [mentre] croaven les granotes amb veu ronca i [quan] sols [s'escoltava] el cant d'un grill que surt d'unes mates que hi ha a la torrentera [del rec de Palau]".

Salvador Dalí l'any 1918 amb fantasia dibuixà la casa (fig. 37), quan sols tenia catorze anys. Es tractava d'una casa amb finestres i balcons verds i un menjador decorat amb bigues blaves, idèntiques a les que havia pintat a la sala Edison de Figueres. En una de les finestres hi dibuixà l'osset Marquina (fig. 38) de la germana Anna Maria, que tant entusiasma Federico García Lorca, i en l'altra finestra una espelma, a causa dels talls de llum que sovintejaven a Cadaqués. Hi dibuixà els membres de la família asseguts en balancins: el pare llegint i la mare i la tieta cosint i xerrant, mentre l'Anna Maria jugava i esperava els amics que venien a trobar-la.

Hi dibuixà, així mateix, l'Enriquet ajagut a la sorra, que era el jardiner pescador que els portava amb la barca *Wilson* a les cales estimades del cap de Creus que Salvador pintava afegint-hi arreu xifres, que adorava. El jardiner desitjava anar a l'infern, convençut com n'estava que hi trobaria ballarines que el consolarien de la "fiera" amb qui s'havia casat.

Després de l'aiguat del 18 d'agost de 1921, que esbotzà un dels murs de pedra seca de la casa, i de les doloroses pèrdues de l'esposa, Felipa Domènech (fig. 39) i Pepito Pichot, els Dalí compraren i adobaren la casa de Maria Gay per 5.000 pessetes, per traslladar-s'hi definitivament. El notari comprà uns quants horts propers per 6.000 pessetes, amb el desig d'honorar l'amic entranyable però sobretot per poder refugiar-s'hi i per crear el jardí del darrere (fig. 40), fet a imitació del Parc Bosc de Figueres, amb fantasia i amb idees de l'amic Giralte presentades en els projectes

Fig. 31 - Narcís Monturiol, "Ictineu" o "barco-peix", fotografia de Luís Llera Fueyo

Fig. 32 - La família Dalí davant la platja d'Es Llaner i l'Enriquet, 1910. Col·lecció Anna Maria Dalí

Fig. 33 - Santa Maria de Porqueres

Fig. 34 - Salvador Dalí i Cusi, en la barca "Wilson" i al fons la Caseta Blanca. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 35 - Les bèsties de Port de la Selva, Josep Maria de Segarra i Josep Vicenç Foix i els Dalí

Fig. 36 - Salvador Dalí i Domènec, pintor. "Els geranis de la terrassa de la Casa Blanca d'Es Llaner"

Fig. 37 - Salvador Dalí i Domènec, pintor. Dibuix de la casa dels Dalí a Es Llaner, 1918

Fig. 38 - L'osset Marquina d'Anna Maria. Museu del Juguet de Figueres

Fig. 39 - Salvador Dalí i Domènec, pintor. Retrat de la mare, Felipa Domènec

Fig. 40 - Anna Maria i Salvador Dalí al rocall de darrere de la casa d'Es Llaner

Fig. 41 - Jardins de la vil·la Adriana de Tivoli. Fotografia de Montserrat Moli Frigola

d'urbanització de la muntanya de Montjuïc a Barcelona (1927 i 1935). Ambdós estaven notablement influenciats per la vil·la Adriana de Tivoli (fig. 41) i sobretot pel Montrose Garden de Hillsborough, a Carolina del Nord (fig. 42), creat el 1842 com un jardí de pedra i de flora i arbreda perenne pel governador William Alexander Graham i l'esposa, Susan Washington, i continuat per Nancy i Craufurd Goldwin, que he analitzat amb l'ajuda del professor Mike See. Era, com a Carolina del Nord, un jardí amb terrasses de pedra seca i de forma triangular, per connectar la platja d'Es Llaner amb el tercer far de Cadaqués, o sigui l'ermita de Sant Sebastià (fig. 43), per contemplar-la des d'una nova estètica i fruit de la bellesa de l'indret.

L'ajuntament de Cadaqués decidí tornar a cridar Giralt i li manà urbanitzar definitivament Es Llaner i inspeccionar les obres de les cases Es Bofill, Es Castell i les dels Salisachs i els Salleras, perquè volien el parer del pare del Parc Bosc de Figueres. És Giralt també qui aconsellà nomenar un jardiner municipal, en la persona de Frederic Estruc, "para que atendiera al servicio de limpieza y riego del Paseo del General [Escofet]", (fig. 44) segurament projectat pel nostre arquitecte, encara incipient, on a més el jardiner havia de tenir cura dels bancs amb el fuster Josep Nadal. Proposà així mateix una riba carretera davant les cases d'Es Llaner, a causa de l'impacte produït pel bòlid de Ramon Casas, plasmant la idea exposada anteriorment pel cadaquesenc Àngel Pell. El "sensatisimo, sensible notario de Figueras Salvador Dalí Cusi", segons l'historiador Melchor Fernández Almagro, que hi féu una estada, era un "militant permanent" com escrivia Josep Pla.

S'assemblava als Woewodski, que bastien en el mateix període un gran jardí a Cap Roig, a Calella de Palafrugell. Així que, com un Cecil Pinsent català, decidí originalment crear un jardí al darrere de la Caseta Blanca, el primer de Cadaqués. Per aquest motiu comprà nous terrenys de la muntanya de Sant Sebastià a l'ajuntament els anys 1925, 1927 i 1931, per realitzar el seu jardí triangular fins a Sant Sebastià, en homenatge als amics, Pepito Pichot i Ricard Giralt Casadesús, els primers compradors conjuntament amb Joaquim Cusí dels quadres del jove Salvador, que era obsequiat per Giralt amb una paperina de xurros quan sortia de les classes de dibuix (fig. 45).

L'ampliació i reforma de la casa, que la convertí en el paradís blanc de la família, foren portades a terme durant la primavera de 1927 per l'arquitecte figuerenc, deixeble de Giralt, Pelai Martínez Paricio (Figueres, 1898-1973), ja que el mestre estava massa enfeinat. Martínez Paricio, que havia acabat la carrera l'any 1920, era així mateix l'arquitecte municipal de la Bisbal i, com el mestre, membre de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya i col·laborador dels escultors Frederic Marés de Portbou en el projecte de panteons per al cementiri de Figueres i del figuerenc Llorenç Cairó en el monument al Doctor Vila. En contrapartida, encarregà a Giralt la urbanització a l'Escala de la plaça Víctor Català (1931) i el passeig de Ronda (1934).

Per a la casa dels Dalí de Cadaqués el batlle de Figueres Josep Puig i Pujades regalà dos bells murals de rajoles que representaven la Divina Pastora, per al menjador de la casa, i el beat franciscà Salvador d'Horta, per a la cambra del pintor (fig. 46 i 47).

Martínez Paricio amplià la casa per acollir-hi amics i familiars, com feien els Pichot, i projectà un taller per al pintor, que fins aleshores usava el de Ramon Pichot, proper, situat a la part alta d'una casa de pescadors a Sa Cueta.

Hi destacaven tots els escrits d'amics literats i músics, a l'interior de la casa, amb les bigues pintades de blau pel jove Salvador i la capelleta de la paret, emmarcada per unes cortines de domàs vermell, amb una marededéu barroca daurada a qui Federico García Lorca posà a la ma una branca de corall, on als matins "l'ànima dels rosers i el cant dels ocells brinden al cel la seva pregària [mentre] els xiprers posen un punt de serenitat a [...] l'hora matutina".

L'any 1922, el nostre notari, entusiasmat per la seva criatura, comprà a l'ajuntament, per refer-se de les doloroses pèrdues, per 450 pessetes "el sobrante [...] del camino antiguo de San

Fig. 42 - Montrose Garden d'Hillsboroug a Carolina del Nord. Fotografia de Mike See

Fig. 43 - Ermita de Sant Sebastià de Cadaqués. Fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 44 - El passeig de Cadaqués. Fotografia d'Iu Sala

Fig. 45 - Els Dalí pujant per les escales del jardí posterior. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 46 i 47 - Rajoles de la Divina Pastora i del beat Salvador d'Horta regalades pel batlle de Figueres Josep Puig i Pujades als Dalí per a la casa d'Es Llaner. Fotografies de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 48 - Anna Maria Dalí asseguda al jardí entre un xiprer i una font. Josep Salvany, Biblioteca de Catalunya

Sebastian, propiedad del municipio [...] y otro de José Sanneras [sic Salleras] para cerrar con una baranda [de piedra seca] su casa con la condición de dejar fácil y comodo el tránsito" del camí vell de l'ermita de Sant Sebastià, que sortia i surt a la dreta de la casa dels Dalí i pujava directament vers el sant protector de la vila i convertia el jardí en "un lloc de quietud, quan apunten els primers estels" (fig 48).

Arrodoní i amplià el projecte l'any 1927, quan tornà a demanar a l'ajuntament de la vila "aprovechar las aguas pluviales para el riego y abrir una pequeña zanja transversal de unos cincuenta metros de ancho que promete rellenar con guijarros [pues] de las rocas duras [d'en Pere Joan] no brotava ni una sola gota de agua [y] además faltava [...] la tierra".

La torrentera del rec de Palau fou molt citada en tots els escrits perquè allí les granotes jugaven entre els jòncols i falzies, que niaven en les diverses basses cobertes de molsa, mentre cantaven les cigarres.

Insatisfet, l'any 1931 demanà de nou a l'ajuntament poder "utilizar piedras del camino [...] de San Sebastian", a canvi de 50 pessetes i comprà a na Irene Godó i Sunyer "un yermo y huerta [...] que linda con el Rech de Palau y [...] con el camino antiguo de San Sebastian". Pogué completar el jardí somniat comprant a l'ajuntament per 1.000 pessetes "un trozo de [...] rocall [...] sobrante del camino [de la ermita] a fin de dar mayor visualidad a la casa" vers Sant Sebastià.

Gràcies als consells de l'arquitecte Giralt "l'aigua apareix de la forma més romàntica al entrar formant un bassiol (fig. 49) envoltat de nenúfars i lliris blancs [i peixos vermells], entre les quals [tothora] el més esvelt, el més bonic i ben dibuixat dels xifres" que custodiava idealment l'ermita de Sant Sebastià.

Però com bon escorpi, el nostre notari portà l'aigua a la part alta, on féu projectar un sortidor (fig 50 i 51), semblant a un *bassin* per a ànecs i oques, que es perseguien enjogassats, com ocorria amb els que els Pichot havien portat a la petita platja d'Es Sortell i que el pintor Dalí posteriorment posarà davant la casa de Portlligat. El notari tingué aquesta idea en contemplar a Barcelona, i més concretament a les Galeries Parés, el projecte que Giralt obrà a Girona l'any 1926 per a la plaça Marqués de Camps (fig. 52) i decidí imitar-lo a la part alta del jardí.

Els *bassins* eren particularment volguts per la família perquè "l'aurora i crepuscles, sol i lluna, arrancava els més fins colors". Per aquest motiu eren molts freqüentats per Federico i Anna

Maria (fig 53), que donaven de menjar als ànecs i a les oques. Era també Anna Maria qui, imitant la jardineria anglesa de l'Arts and Crafts Gertrud Jeckyll, de Hidcote Manor, de Gloucestershire, el juny de 1927 supervisava les obres del jardí i amb particular cura el regava, un fet "que [era] de les coses més belles, i que més serenitat donaven a l'ànima".

El jardí, en acabar-se, esdevingué el refugi del nostre notari (fig 54) a qui "li agradava assure's [...] escoltant el murmurí de l'aigua, que canta [...] entre les eures que habitaven com per miracle d'una roca dura y estèril" o més senzillament escoltant el fonògraf comprat pel fill, després de vendre els primers quadres, exposats a les Galeries Dalmau l'any 1926. Li agradava encara més escoltar els concerts de guitarra de Regino Saenz de la Maza, que passà a la casa l'estiu de 1927. Gràcies als deliciosos escrits d'Anna Maria sabem que es tractava d'un jardí esplèndid, emmarcat per les parets de pedra seca (fig. 55) i la simetria del paisatge de xifres, entorn d'una ampla escalinata central, entre gerres de terra cuita i fonts, com als jardins del Generalife i de l'Alhambra (fig. 56), als toscans de Cecil Pinsent o al creat pels Woewodski els mateixos anys a Cap Roig de Calella de Palafrugell, i en especial al Montrose Garden esmentat.

L'escala de graons, enquadrada per grans gerres, xifres i heures que recobrien les pedres, apareixia complementada per parterres amb campanetes malves i petits prats verds, amb buguenvílies, geranis, baladres, pins, ginestes i altres xifres barrejats amb rosers, lliris, violers i vallisneries, entre olorosos romanins (fig. 57).

Tot això enmig de les fonts, bancs, taules,

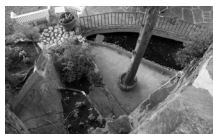

Fig. 49 - El "bassin" de l'entrada del jardí dels Dalí

Fig. 53 - Federico García Lorca i Anna Maria Dalí, fotografia publicada a "Vogue"

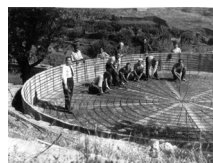

Fig. 50 - La construcció del sortidor de la part alta del jardí Dalí. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 54 - Salvador Dalí i Cusí descansant al jardí. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 51 - El sortidor de la part alta del jardí Dalí. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 55 - Perspectiva del jardí Dalí. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

Fig. 52 - Ricard Giral Casadesús. Sortidor de la plaça del Marquès de Camps de Girona, 1926

Fig. 56 - Font dels jardins de l'Alhambra de Granada. Fotografia de Montserrat Moli i Frigola

Fig. 57 - Un angle del jardí dels Dalí amb una buguenvíllia

Fig. 58 a 61 - Font, taules i banc del jardí dels Dalí a Es Llaner

Fig. 62 - Anna Maria Dalí al jardí d'Es Llaner. Col·lecció Anna Maria Dalí, inèdita

cadires i petites llars de foc (fig. 58, 59, 60 i 61) per preparar el menjar i sobretot per sopar a l'aire lliure, mentre els gessamins, els rosers, les glicines i les enfiladisses que cobrien les parets creaven petits i innovadors jardins verticals (fig. 62).

Anna Maria, amb la seva bella prosa poètica, fa dialogar la rosa amb el xifrer i l'aiguamoll i novament un lliri, una cuca de llum i un ocell de nit (fig. 63).

El jardí era l'espai on l'Enriquet, jardiner, esdevingué protagonista en negatiu, ja que "solia passejar-se descalç i [treia] les pedres sense ajupir-se amb els peus", un fet que molestava el pare del Leonardo de Cadaqués, que tip d'ell, volia acomiadar-lo dient que, el jardí, "qui el cuida sóc jo i per treure les pedres [...] contracto un malabarista [...] i ens sortiria més econòmic", però no ho féu mai. El nostre notari féu projectar cap al final del jardí, entre roselles i margarides grogues (fig. 64), una caseta amb reguerols per a l'hortolà, on ell mateix hi cuidava un hortet "al llindar d'una muntanya i al marge del torrent [rec de Palau]. Hi plantava cols, bròquils, enciams, patates i també faves i pèsols, "envoltats d'una aurèola de perfums i d'arbres fruiters florits, una bellesa blanca i rosada dels arbres" que hi plantà. Es tractava d'ametllers, tarongers, perers blancs i ceps, entre oliveres, *tamons*, menta i fonolls (fig. 65).

Hi creà també una petita granja amb conills, pollastres, gallines i una vaca, i nombrosos ruscos d'abelles, que brescaven ells mateixos al juny, ja que el notari era un gran apicultor, fins al punt que feia conferències a l'Ateneu de Figueres sobre diversos arguments, entre d'altres sobre *Agricultura moderna a Cadaqués*, en què extrapolava de l'estudi de les abelles la política que calia portar a terme, ja que admirava "al rusc tota la llibertat als individus de la colònia per obrar com millor els hi sembli [...] dintre del buch no hi ha delictes contra la propietat perquè no hi ha propietat".

Animà en la conferència els cadaquesencs "a col·locar en el seu jardí, un parell de brucs d'abelles [ja] que el cultiu podia donar [...] un benefici material immediat i proposava [...] a l'esperit un plaer i un goig [...] i dona una alegria i un optimisme que endolceix la vida aixecant els nostres pensaments [i] fent-nos admirar aquest seny ordenador que vetlla per nosaltres".

Amb sensibilitat, Anna Maria descriu la bellesa del jardí com l'experta botànica Gertrude Jeckill citada. Destacava el vol de les papallones, l'obrar i l'anar i venir de les abelles, el cant melodiós dels rossinyols que havien niat a l'eucaliptus (fig. 66) del davant.

Fig. 63 - Flors del jardí d'Es Llaner dels Dalí. Fotografia de Mike See

Fig. 64 - Margarides grogues properes a l'hortet del jardí dels Dalí. Fotografia de Mike See

Fig. 65 - Aspecte general de la part alta del jardí dels Dalí. Fotografia de Mike See

Fig. 66 - Xiprer de l'entrada del jardí Dalí

També els ocells de nit, els gavians, les orenetes i els falciots així com el cant de les cigarres, el caminar de les formigues, les lluerns i les cuques de llum, els llangardaixos, les mantis religioses..., però per qui sentia una atracció notable era per les marietes, per la sort que portaven a qui les trobava.

Epíleg

Desil·lusionada, pensava al final de la seva vida Anna Maria que "en deixar de protegir els déus als jardins", en aquests ja "no hi habitaven les nimfes", motiu pel qual als nous jardins mai els capolls no esdevindran roses i sols ens quedarà retrobar-los en els quadres dels museus (fig. 67).

Fig. 67 - Barca d'Anna Maria Dalí. Fotografia de Montserrat Moli i Frigola

(*) El meu agraïment a la generositat del senyor Andreu Estragués i a la senyora na Evelia Verdera, que cuidà Anna Maria i continua a vetllar per la casa.

Fonts

Arxiu Municipal de Cadaqués.
Manuels d'Acords de Cadaqués (1898-1955).

Arxiu i documentació d'Anna Maria Dalí inèdita.

Textos publicats

RICARD GIRALT I CASADESÚS "Projecte de Parc Municipal per a la ciutat de Figueres". *La Construcción* (desembre de 1917) i *Fulla artística de l'Alt Empordà* (gener 1918). Ibídem, "Puig Pujades urbanista", *Empordà Federal* (11 d'abril de 1936).

JOSEP PLA *Obres Completes. Homenots 4a sèrie: Salvador Dalí Cusí*, Barcelona 1975. Ibídem, a ANTONINA RODRIGO *García Lorca en el país de los Dalí*, Barcelona 2008.

ANNA MARIA DALÍ *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes, Figueres 2012. Ibídem, *Tot l'any a Cadaqués*, Barcelona 1950. Ibídem, *Des de Cadaqués*, Barcelona 1980.

SALVADOR DALÍ *Diari 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*, Barcelona 1994, edició de Fèlix Fanè.

CARLES COSTA *Cadaqués*. Recensió a ANNA MARIA DALÍ, a *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes, Figueres 2012.

MANUEL BRUNET, pròleg a Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*, Barcelona 1950.

MELCHOR FERNÁNDEZ ALMAGRO *Carta a Federico García Lorca*, a Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes, Figueres 2012.

ANTONINA RODRIGO *García Lorca en el país de los Dalí*, Barcelona 2008. Ibídem, Ana María Dalí y Salvador. Escenas de su infancia. Barcelona, 2008, 147.

MONTSERRAT MOLI I FRIGOLA *Ricard Giralt i Casadesús*, Girona, COAC 1980.

Bibliografia

JOAN JOSEP THARRATS *Cent anys de pintura a Cadaqués*. Badalona 1981.

JOSEP MARIA DE SAGARRA *Vida privada*. Barcelona 1984.

MONTSERRAT MOLI I FRIGOLA "Salvador Dalí Cusí, jardiner", *Sol Ixent* (desembre 2006) 59-60.

IMPELLUSO, LUCIA & PIZZONI, FILIPPO *Grande Atlante dei Giardini in Oriente e Occidente*. Milà 2009.

COX, MADISON *The Gardener's Garden*. Londres-Nova York, 2014.

ISABEL FABREGAT I MARÍN *Ramon Pichot Gironès. D'Els Quatre Gats a la Maison Rose*. Barcelona 2017.

MARIONA SEGURANYES I BOLAÑOS *Els Dalí de Figueres*. Figueres 2018.

MANUEL BRUNET *Testimoni privat. Reflexions i textos de postguerra d'un vencedor vençut (1940-1947)*. Edició de Francesc Montero i Aulet. Girona 2019.

Apèndix 1

Parc bosc de Figueres

El criteri que hem seguit [Ricard Giralt Casadesús arquitecte i Pepito Pitxot, jardiner] al projectar el Parque, ha estat que buscarem en nostra Ciutat (Figueres), en la naturalesa de nostre subsuelo, en sus condicions climatològiques, en la topografia del emplaçament, en nostra flora característica, en las qualitats de las terres y la de los arbres que sobre ella crecen y de la missió que ellos desempeñaban [...] salvando los campos de las inclemències del viento, que tanto azota en las tierras empordanesas, [...] haciendo de guardia fiel en las aguas tranquilas de un estanque [...]

Llevando la exuberància de su color en armonía con un mar azul, que de sus entrañas levanta doradas rocas, con el beso melodioso del sol.

De la combinació de arbres y arbustos y flores, de las qualitats del terreno y de su emplaçament, no podia el projectista intentar hacer una copia de la naturalesa [...]. Y este modesto projectista que hubiera querido llevar al pie de la Ciudad, el bosque, que a lo lejos divisa, pensó en el martirio inmenso que habrían de pasar los árboles [...] viendo que al pie de su tronco corria mansedumbre artificiosa de la corriente de agua, que de un deposito pròximo facilitava caudal, en lugar de la cristalina corriente que nace de las blanquecinas montañas del Canigó.

El hombre por grande que sea su poder no podrá nunca copiar de la Naturaleza que es tan infinita que repele la presunción de una sencilla copia.

El arte no consiste en copiar lo que una mano superior a la nuestra supo crear; por esto el proyecto de Parque Municipal no aspira a ser parque-bosque ni tampoco por las condiciones de su emplaçament ha de ser jardín.

Todas estas condiciones nos llevaron al convencimiento de que [...] debía ser el de hacer sobre los terrenos disponibles [proporcionados por el boticario Joaquim Cusi i Fortunet] un Parque, que sin ser un Jardín, debía ser el Jardín de la Ciudad, ya que con la Ciudad por dos de sus lados, y que sin ser un bosque guardase con la Naturaleza que lo cierra por los otros dos lados.

Ricard Giralt Casadesús. "Projecte de Parc Municipal per a la ciutat de Figueres". *La Construcción* (desembre de 1917), 6-10, i *Fulla artística de l'Alt Empordà* (gener 1918), 1. Cfr. així mateix de l'autor "La Ciutat Jardí" *Nuevo Figueras* (abril 1916), 2 i *Fulla artística de l'Alt Empordà* (febrer 1918) 1-2; "Los Nuevos suburbios de Olot y Rosas", *La Construcción* (novembre 1917), 13-14; "Què és una ciutat Jardí", *L'Autonomista* (24 d'agost de 1936), 1-2 i *La Vanguardia* (octubre 1951), Cfr. Montserrat Moli Frigola *Ricard Giralt i Casadesús*, Girona, COAC 1980.

Apèndix 2

Començàvem [al voltant del batlle Josep Puig Pujades] la batalla duna nova Figueres.

La nostra Rambla, sense paríola a Catalunya, era l'inici de les noves reformes. Després la Biblioteca, el Parc Municipal bastit sobre una terra erma, passeig d'arbres i flors avui.

La ciutat s'anava vestint i engalanant. Perdent aquell aire rural que abans tenia, [...] la nova Figueres la devem a Puig Pujades.

Ricard Giralt Casadesús "Puig Pujades urbanista", *Empordà Federal* (11 d'abril de 1936), 10 Cfr. Montserrat Moli Frigola *Ricard Giralt i Casadesús*, Girona, COAC 1980.

Apèndix 3

Salvador Dalí Cusí (Cadaqués, 1872-1951)

Natural de Cadaqués, advocat i notari. El notari [...] fou un jurisconsult molt expert i de gran anomenada. Exercí sempre a Figueres on arriba a ser una figura conegudíssima [...] a tot l'Empordà. Abans de jubilar-se [...] fou el notari més antic del Col·legi del Principat [...] jubilat es retirà al Llaner de Cadaqués, on passà els últims anys de la seva vida vivint en casa pròpia, cultivant un hort, practicant la religió catòlica i discutint amb el seu fill [...] Tingué una gran personalitat [...] en el marc del seu hort al Llaner, on em deia gesticulant i esperançant davant dels bròquils i enciams, plens d'ufana que conreava.

- Aquests bròquils, aquests enciams, amic Pla ¿no us susciten l'existència inqüestionable d'una primera causa, d'un Déu omnipotent, etern universal?

Sinó ho veies clar es que teniu pa a l'ull i aneu una mica curt de gràcia

D'escèptic no en fou mai. Fou un militant permanent a l'època de no anar a missa com a l'època d'anar-hi. Aquest tarannà el mantingué en una joventut permanent.

Josep Pla *Obres Completes. Homenots 4a sèrie: Salvador Dalí Cusí*, Barcelona 1975, 161.

La casa dels Dalí a Es Llaner

Apèndix 4

1918-27

Tot és exacte [en el dibuix de Salvador Dalí Domènech] menys la teulada de la casa, que no acabava en punxa per part del davant, sinó als laterals. Tota la resta quan el contemplo [...], em fa reviure aquells estius. Per una finestra, hi treu el cap l'osset [Marquina], la meva joguina predilecta. A l'altra s'hi veu una espelma, perquè a Cadaqués, en aquell temps, l'electricitat era tant minsa que a voltes ens quedàvem sense i sempre calia tenir espelmes a punt. Sota el menjador, hi ha un banc, el mateix que hi tinc ara, i tant la finestra com a la porta hi ha cortines de vidrets, idònies per a espantar les mosques, i evitar que entrin.

L'altra finestra és emparada per una tela metàl·lica, perquè era la que corresponia a la cuina i s'havia de protegir. Veig l'àvia [Anna Maria Domènech] que surt a la porta obrint la cortineta de vidrets. Va vestida de negre. Era prima, petita, molt maca. El meu germà diria que era polida com rodets de fil de seda negra. El pare llegeix el diari mentre la mare i la tieta cusen [o xerren]. Tots seuen als balancins de lona que [...] tenien. Prop d'elles, jo jugo amb les amiguetes.

L'eucaliptus encara és petit, i, darrera d'aquest arbre, que més tard es faria gran i frondós, el meu germà [a l'esquerra] pinta [amb el cavallet i la tela] envoltat dels nens del poble que miren com ho fa [i a la dreta un grup de gent passejant amb una criatura i un gos que la perseguien].

En primer terme l'Enriquet (**), el nostre jardiner i barquer, dorm profundament, estirat sobre la platja. Quasi mai no feia res, era la mandra personificada. Pel camí arriben els nostres veïns amb els seus fills per passar la tarda amb nosaltres. I perquè no hi falta res

fins i tot hi ha les minyones, que renten roba en un safareig de l'hort d'en Melos, i també una vaca que ens feia molta por i evitava que anéssim a buscar les taronges del taronger que hi havia i quedaven a l'abast de la ma.

En Salvador feia aparèixer en aquest dibuix les escenes viscudes davant de casa nostra, a mesura que la dibuixava [...] i m'obligava a llançar exclamacions de sorpresa.

Els matins, els passàvem en [les] roques de davant de casa, prop d'aquestes basses, davant mateix de casa, la tieta [Caterina] ens entretenia [...] mentre la mare [Felipa] tenia cura de la casa [...] miràvem cap al balcó de fusta pintada de verd. I és que en aquell moment, ella l'obria.

Cada vespre [...] tot és calma i benestar, i un lleu oreig fa moure les fulles de l'eucaliptus mentre se sent llunyà soroll de remos que tallen l'aigua.

De sobte en el quadro de la porta, Federico [...] du a la ma una branca de corall que forma petites venes que recorden la sang, que s'ha fet sòlida amb la branqueta encesa per la llum d'aquell moment i la posa a la ma de la Mare de Déu. Fins les cortinetes de domàs verd s'acarminen [...] mirant la branca de corall que des de la ma de la Verge s'uneix als magentes de l'hora matutina i ho trobem perfecte.

Ell [Regino Sainz de la Maza] enriqueix encara més l'ambient de la Casa. Cada nit a la terrassa, dona magnífics concerts i els *Recuerdos de la Alhambra* de Tàrrega, és el que demanem que toqui amb més assiduitat [...] quan la seva música omple la nit de ressonàncies, la platja es pobla d'ombres. També els nostres amics d'infantesa, venen a passar la vetllada amb nosaltres. Garcia Lorca recita, canta cançons andaluses i havaneres i aleshores [...] tot sembla vibrar a l'impuls d'una vitalitat suau i dolça com la de les notes de *l'Estudi en tremolo* de Tàrrega, que com diu Simona [...] produeixen le Cafard.

A casa [...] hi ha cada matí, una gran activitat, preparo l'esmorzar a la terrassa i miro amorosament aquestes parets emblanquinades, perquè tal com diu Lorca, quan tot just l'alba encén el corall que la Verge té a la ma, les notes de la guitarra polsades per Sainz de la Maza s'escapen per totes les estances.

La nostra casa s'emmiralla en l'aigua claríssima del mar matinal i els pescadors estenen les xarxes a la platja.

Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 72-74, 89, 177, 179, 181-182.

(*) Solia pasearse por el jardín con los pies descalzos y cuando encontraba una piedra, la cogía con los dedos pulgar e índice del pie y la echaba fuera sin agacharse, Un día que había venido a cobrar la semana, mi padre le pagó y cuando se fue nos comentó: En realidad no se por qué tenemos a Enriquet, para ir por mar siempre refunfuña que hace mal tiempo y para el jardín quien lo cuida soy yo y Salvador le contestó: ¡ Si, es verdad però esto que hace de quitar las piedras con los dedos del pie y sin agacharse es muy difícil.

Es cierto –le dijo mi padre–, però para eso contrato a un malabarista y todavía lo haría mejor y nos saldría más barato.

Enriquet siguió con nosotros, durante muchos años.

Antonina Rodrigo *García Lorca en el país de los Dalí*. Barcelona 2008, 152.

Apèndix 5

Separada de la platja per un marge clafit de geranis vermells i encatifada amb el mateix pedregoleig, hi ha la terrassa de la nostra casa. Un eucaliptus li fa ombra. El foc dels geranis ressalta prop del mar en un primer terme ple de llum.

L'eucaliptus projecta l'ombra mòbil, de tons malves i violetes [es gronxa sobre les blanques tovalles i], en la blanca paret de la casa, a la qual dona entrada una petita porta pintada de verd. A dins, una MaredeDéu barroca de tons verdosos i daurats somriu plàcidament des de la seva capelleta enfondida en la blanca paret del menjador. Unes cortinetes de domàs verd l'emmarquen. Ignorem quina Mare de Déu és, però quan, passats uns anys Garcia Lorca li posà una branca de corall vermell a la ma, ja fou per a tots nosaltres la Mare de Déu del Corall. El corall que Lorca li posà a la ma [...] quan el sol que encara era de color de maduixa donà un to d'aram, els cabells negres del poeta m'omple de tristesa. A casa la Mare de Déu somriu complaguda perquè l'olor del gessamí de la terrassa s'enfila als seus peus com una garlanda de perfum. Miro la Mare de Déu barroca, daurada i verda que presideix la nostra caseta perduda en una platja de pissarra i marbre, on el món de les petites basses es belluga. Constantment igual que els nostres ulls àvids de cercar en tot l'art i l'emoció [...] Des de la finestra contemplem el poble i el mar. La Torre de les Creus dona al paisatge la pàtina d'un gravat antic.

A banda i banda del camí tremolen les fulles finíssimes lluminoses de les oliveres, mentre el cant dels grills i els soroll de les nits s'escampen i pugen fins a les llunyanes estrelles.

Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 103-106 i 192.

Apèndix 6

La nostra caseta de la platja, i nostra casa que quan fa calma blanca s'emmiralla amb tot detall en l'aigua. Fins i tot l'eucaliptus de la terrassa es gronxa dins el nàcar del mar cobert per l'amplitud del cel en capvespres estàtics [sentint] olor de romaní o de marisc.

M'agradava contemplar la seva silueta blanca [de la casa] que es destacava clarament sobre el fosc sembrat de tremoloses constel·lacions [...] Cantava un rossinyol en el gran eucaliptus que de nit agafava formes vagues i misterioses, i al Jardí roncaven les granotes amb la seva veu ronca.

Després de sopar a fora, a la galeria me n'anava vora el safareig i, posant-me de puntetes m'estava una llarga estona mirant la lluna, tota rodona i com de plata dins l'aigua.

Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 122-126.

Apèndix 7

El mar està tan encalmat, tan ple d'enllustradores clamors, que és un plaer ficar-s'hi i seguir en ell [...] fet de mils i mils llunes minúscules, que com un raig de plata baixat del cel, s'estén fins a la porta de casa [...] en aquestes nits de maig, en que les poncelles es baden i les roses viuen un gran moment.

Per entre les persianes el sol es fica dins les cases junt amb el cant de les cigales.

A l'hivern es necessita una casa confortable, amb una llar i llibres, amb música i grans finestral, en la qual els éssers estimats convisin amb nosaltres i els amics ens hi vinguin a trobar [...] a les vetlles, vora la llar encesa, es retroben els llibres amics, que durant tot l'hivern no ens deixaran.

Els llibres, la música, els amics fan inoblidables les vetlles d'hivern, Passen davant la finestra colles de gent que baixen dels olivars amb sacs plens d'olives dalt del cap[mentre un] vol de gavines cobreixen el cel i, planejant es posen a bandades sobre el mar.

En un clar i plàcid matí de desembre passà per davant de casa un pastor de pessebre, Porta un sarró de pell de xai penjat a l'espatlla i un nodrit ramat [de Queralbs] el segueix. Baixa de Punta Prima i es dirigeix al poble

- Com és - li pregunto

- Hem de dir bé, que és més aviat dit, contesta

- És estrany que baixeu amb el ramat li dic

- Em creia que només el portàveu al poble quan feia mal temps.

-Oh és que ve una gran tempesta ¡Potser fins i tot tindreu neu! [...] Si, ¿ho veu com s'agrupen els xais? [...] I continua [...] envoltat dels bens, so llastimós [...]El ramat entra al poble pel carrer del Llaner. Ramat i pastor desapareixen [...] L'endemà [...] cau [...] una forta nevada. No es veu res [tot] convertit [...] en una perla immensa.

Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 57-58. 76, 82, 93, 98 i 109.

Apèndix 8

1940

El Llaner es va convertir en lloc de trobades, tertúlies, xefles i rialles [...] bon lloc per oblidar les penes passades [de la postguerra], Amics Loles Pont i germà Ricard, Esther Prim, Maria Bailo, Isabel. Defineixen gent com cargol, llobarro, la val.lisneria i la llumeta. Es Llaner esdevé el refugi quan amb la jubilació es traslladaren a Cadaqués.

Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 241.

Apèndix 9

Octubre de 1920

La nostra casa de Cadaqués

En una platja lluny del poble, ben a la vora del mar, hi ha una casa blanca. Les finestres i el balcó són pintats de verd i a dintre el menjador les bigues són blaves com el mar. En aquell lloc hi ha una gran quietud.

Cap al tard, quan el cel pal·li deixi esdevé anacarat, quan l'aigua és quieta apunten els primers estels, regna una gran quietud, sols el cant d'un grill i d'unes bardisses del torrent i la remor acompassada d'uns remos d'una canoa, commouen l'aire tebi dels llargs crepusculs d'estiu.

Aquesta casa blanca, en un lloc apartat, vora l'aigua, és la nostra casa de Cadaqués, [que vaig representar en diversos retrats del pare: Salvador Dalí i Cusí].

Un dia vindré i seré vostre per sempre i em faré enterrar sota una olivera.

Salvador Dalí *Diari 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*. Barcelona 1994, edició de Fèlix Fanè, 133, 186 i 194.

Apèndix 10

Cartes de Salvador Dalí a Federico García Lorca

Posterior a 1922

Nuestra casa tiene ya algo de las calidades de tu amistad, en las paredes blanqueadas ha florecido esta ante la Divina Pastora de Cadaqués, cada mañana este ilustre Rousseau andaluz [...] me alegra y hace recordar nuestros cuartos y nuestros chopos de la Residencia de Estudiantes.

Setiembre: llueve, hace viento, ancla con barcos en el puerto. Eso hace sentir más el interior y los ruidos suaves y quietos de los interiores. Mi hermana cose ropa blanca a mi lado cerca de la ventana, en la casa se hacen confituras y se habla de poner uvas a secar. San Sebastián es el patrón de Cadaqués ¿te acuerdas de la ermita en la montaña del Pení? Me he entregado a mis cuadros, con que cariño pinto mis ventanas abiertas al mar con mis cestas de pan, mis niños comiendo, mis peces, mis cielos como esculturas.

Antonina Rodrigo García Lorca en *el país de los Dalí*. Barcelona 2008, 160-167-168.

Apèndix 11

Sobretot he vist la caseta blanca
com l'ànima dels que en ella habiten
on la cordialitat hi té el seu temple
i l'amistat s'hi santifica.

Casa que sap gaudir de la bellesa
com cosa excelsa de l'obra divina
cosa que deixa en el Llaner el perfum
de l'esperit [...] la flor més fina.

Carles Costa Cadaqués. Recensió a Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012.

Apèndix 12

Conocí, sí, el eucaliptus y los geranios de la casa de Cadaqués y recuerdo la Virgen, a la que García Lorca le hizo un día la ofrenda de un ramo de coral. Y ¿como no recordar a [Salvador] Dalí [i Cusi] padre, don Salvador, notario sensatísimo y sensible?

Melchor Fernández Almagro *Carta a Federico García Lorca*. A Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012.

Apèndix 13

Després de 1927

Debajo del eucaliptus del Jardín de la casa del notario [Salvador Dalí i Cusi] escribió [Federico] memorables poesías. Aquellos veranos fueron el gran tiempo de la vida: Salvador pintando, Federico escribía *la Ifigenia*, Regino Sainz de la Maza tocaba la guitarra

sentado en el dintel de una ventana. El notario garabateaba sus ponderadas escrituras sobre el papel de barba. La señorita Dalí se dedicava a las obligaciones de su sexo, que eran agradables dada la calidad de los huéspedes. El viento del mar hinchaba las cortinillas de la blanca casita y hacia repiquetear las hojas de eucaliptus.

Josep Pla a Antonina Rodrigo *García Lorca en el país de los Dalí*. Barcelona 2008, 204.

El Jardí vers Sant Sebastià

Apèndix 14

El Jardí segons Anna Maria Dalí

[abans de 1921]

Quan érem molt petits a la part del darrere de la casa de Cadaqués, que dóna a ponent, hi havia un turó de roques escarpades que [Salvador Dalí i Cusi] mirava amb interès. Mai no hauríem pogut imaginar el que pensava en contemplar-les si un dia amb tota neutralitat no ens hagués dit que volia convertir-lo en un jardí.

Les roques eren dues i ni una gota d'aigua, feia esperar-les que pogués brollar-ne res més, d'aquella duresa mineral, i per si això fos poc també mancava un altre element essencial, la terra, perquè cercant-ne entre les esquerdes, no se'n hauria recollit més que tres o quatre grapats.

Que allò pogués transformar-se en un jardí, només un caràcter únic i optimista podia idear-ho i aconseguir-ho. Doncs bé, ara és un jardí preciós, emmascarat amb parets de pedra seca com ho són les parets de pedra seca, com ho són les que sostenen els olivars.

Un Jardí que s'enfila turó amunt, ple de geranis i baladres, pins i xiprers que cobreixen el que abans era roca viva. Al bell mig hi ha una escala ampla també de pedra seca que ens puja fins al cim [prop de l'ermita de Sant Sebastià].

Aquesta escala, amb xiprers a banda i banda i heures que cobreixen part dels graons, li dona un cert aire italià, subratllat per les ben emplaçades gerres que tan bé lliguen amb el classicisme del paisatge.

En aquest jardí creat per l'optimisme i la tenacitat del meu pare, l'aigua apareix de la forma més romàntica. En entrar-hi podem veure entre roques cobertes d'heura un minúscul bassiol, ple de nenúfars i lliris blancs entre els quals esvelt i ben dibuixat, s'enlaira un alt xiprer.

Al Pare li agradava asseure's prop d'aquest lloc ple de poesia i s'entusiasmava escoltant la fressa de l'aigua que cau abundosa entre les heures. A voltes, tot escoltant-lo, quedava pensatiu i parat en veure l'optimisme més tenaç i el seu romanticisme havien donat fruit, perquè l'aigua brollava com per miracle de la roca dura i estèril. I això encara no és tot, perquè dalt del jardí hi ha un brollador del qual a l'alba i al crepuscle, ara el sol i ara la lluna n'arrenquen els més variats colors, com el pensament els arrenca a vegades del fons de la imaginació.

Un espetec d'ales i aigua se sent de cop. Són els ànecs que en l'espaiosa bassa es persegueixen entre esquitxos. Llisquen capbussant-se exaltats, i agafant-se pel coll es fan l'amor. Del torrent arriba junt amb l'olor de la menta, el cant d'una granota, que inicia tímidament el concert, que començarà bon punt els crepuscles siguin més tebis i els perfums es persegueixen més penetrants.

Tots els projectes que es feren a casa durant aquell temps a poc a poc s'anaven realitzant, menys el viatge a Itàlia, que desgraciadament no es pogué efectuar perquè abans tingué lloc el trist desenllaç [de la mort de la mare [Felipa Domènech]] que interrompé l'entranyable afecte que ens unia, perseguits per les idees destructives del surrealisme, per al qual l'amor familiar era una autèntica heretgia.

Miro amorosament aquestes parets emblanquinades darrere les quals, l'art es desclou com una flor. No gaire més tard, dins el jardí, l'ànima dels rosers i el cant dels ocells brinden al cel la seva pregària i els xiprers posen un punt de serenitat a la mística de l'hora matutina. El cant de la pluja és presagi d'exuberància, de verdor vegetal [...] Les flors i els arbres lluen xops, regalimant i en el cel ponteja un arc fet d'aigua i llum.

Anna Maria Dalí Salvador Dalí vist per la seva germana (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 155-157, 182-183.

Apèndix 15

Abril o La bellesa

En el meu jardí hi ha una rosa, un xiprer i un aiguamoll. Entre ells es parlen

- Jo soc la bellesa murmura la rosa.

Però la serenitat del xiprer li respon:

- Tu no ets la bellesa, si ho fossis no caldria que la llum et colorís, ni que l'aire et gronxés, ni que l'aigua et reflectís.

L'aiguamoll en sentir-ho, preguntà dolçament

- Sóc jo la bellesa?

- Si ho fossis- continuà el xiprer- ¿per què et caldria emmirallar el cel i els núvols per les flors i els arbres?

- Jo sóc, doncs, la bellesa-exclamà el Jardí triomfant.

Però el xiprer calmosament contesta

- Si ho fossis ¿perquè et caldrien l'arbre, els perfums i les llums que en el cel se succeeixen?

Tots vosaltres i jo no som més que els seus reflexos.

- En el jardí, els arbres tenen les puntes d'un verd més clar i llampant. Apunten en els rosers, les primeres poncelles i els lliris obrint-se amb senzillesa i elegància voregen l'aiguamoll [...]

El soroll de l'aigua en passar entre els reguerols, les branques florides, el perfum dels tarongers i la llum de la lluna que inicia una nit clara.

Maig o El lliri

El torrent, fent los mirallets amb els reflexos de l'aigua, continua lliscant entre els marges plens de menta i joncs. En els Jardins esclaten les poncelles i entre el verdor lluu el colorit dels pètals [...]

La lluna i els xiprers aguanten amb serenitat aquest excés de vida que hi ha fins i tot el cant del grill, tan difícil de localitzar. La claror de la lluna ho cobreix tot d'un polsim de plata que sembla fet de cascall, que tal és la somnolència estranya que precedeix.

El vent suau de la primavera s'endú les llavors per l'espai i fecunda les flors en acariciar-les [...] les flors reprenen els blanc, blaus, roses i grocs que la nit confonia [mentre] xisclen els

ocells i es destaquen encara sense colors, les formes dels arbres [i] apareixen pels marges dels camins les primeres lluernes,

- Jo escolto la veu de l'aiguamoll del Jardí

-Veus ací una flor, que fa llum-diu- un lliri, la llum més bonica que jo hagi vist mai.

- És verda

- És un cuc! jés un cuc ! crida un ocell de nit.

Però el lliri

- És una flor o una llum solament?

És una fulleta verda, a la qual se li ha encès el color?

- És un cuc! Es un cuc! Insisteix l'ocell de nit, impacient perquè el lliri no l'escolta.

- Però la veu serena del xiprer li pregunta tristament?

- Per què vols tacar el bell pensament del lliri? No veus que aquesta llum no és res material?

Aquesta llum és sols un desig: "El desig d'agradar"

- Llavors el lliri torna a mirar la verdosa llum de la llurna i comprèn el perfum de les flors, el cant dels ocells, els colors de les ales de les papallones.

- Sols se sent el frec de l'ocell, en fugir de les atapeïdes branques, com quan els pèsols han omplert i encara dins la beina, se'ls pot contar els grans.

Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 45, 52, 55-57, publicat amb petites esmenes a *Des de Cadaqués*. Barcelona 1980, 45,47 i 51.

Apèndix 16

Un espetec d'ales i aigua se sent de cop. Són els ànecs que en l'espaiosa bassa es persegueixen entre esquixos. Llisquen capbussant-se exaltats, i agafant-se pel coll es fan l'amor. Del torrent arriba junt amb l'olor de la menta, el cant d'una granota, que inicia tímidament el concert, que començarà bon punt els crepuscles siguin més tebis i els perfums es persegueixen més penetrants.

[...] Gessamins i rosers, glicines i enfiladisses s'estenen per les parets, les abelles hi acudeixen. Canten les granotes en l'aiguamoll i, tranquil·les posen sobre les fulles dels nenúfars. Falzies i joncs creixen en les basses del torrent cobertes de molsa,

[...] En el meu Jardí s'han obert unes floretes que cobreixen els parterres d'un morat de seda. Cap al tard, quan el sol il·lumina obliquament les punxegudes fulles dels pins, els xiprers, en daurar-se, agafen un relleu insospitat, i les granotes sobre les amples fulles dels nenúfars, canten una al·legoria a l'aigua del sortidor, que regalima fresca sobre elles, tota plena de daurat del cel i del morat de les floretes, tan recentment obertes.

En aquestes nits de maig, en que les poncelles es baden i les roses viuen un gran moment

Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 45, 57-58 i 69.

Apèndix 17

A l'auba tot és fresc, transparent i sense olor, en canvi al capvespre tot és tebi, suau i atapeït de perfums. El dels romanins s'esvaeix i dóna lloc al dels violers [...] entre ells la menta ens parla de torrents i d'aiguamolls [...] De sobte l'olor de les flors dels tarongers ho envaeix tot. I aquests perfums es barregen i es destorben i juguen amb les primeres

estrelles que apunten sobre els colors difuminats d'un cel de porta [mentre] les platges i els camins s'ondulen entre la finor de les oliveres [...] que forment part del patrimoni de tots [...] com les orenetes quan s'aturen un instant sobre un llac per beure aigua, deixant-hi un seguit de cercles que es van engrandint fins arribar als marges [...]

Les val·lisneries [...], aquesta flor és com un nenúfar que estén la seva fulla sobre l'aigua [en] un caminet vorejat de ginestes, que brillen com mil petites flames d'or [i] s'han apagat les fulles de les ginesteres.

Els camps de roselles, que gronxant-se contemplen al cel [i] les branques dels fruiters florits ressalten sobre el prat verd, en el qual les roselles absorbeixen les últimes llums del capvespre.

- Que miren tan embadalides?- els pregunta el torrent fent dringar els palets del seu fons [...] El torrent, fent-les-hi mirallets continua lliscant entre els marges de menta i joncs.

Les roselles de color de cel rogent contempla les margarides grogues que a llur entorn s'estenen, els perers blancs, els ceps que amb simetria encenen en cadascun de llurs troncs la flama d'una fulla verda.

L'aire calent i perfumat de timons la gronxa [...] on són les herbes finíssimes i verdes que s'estenien formant un prat? I els ceps encesos com canelobres? [...]

Prat verd sembrat de flors, les papallones qui les besen i [...] sembla sentir un ocell que piula, més tot esdevé fosc i les fulles es desprenen una a una.

Els olivars tenen un encís especial. L'aire en cobrir-los els hi blinca les fulles i tot queda de plata. Talment es diria que respiren quan el gris es fon i el platejat els recorre com una esgarripança de llum [...] l'aire en recórrer el mar i els olivars en treu reflexes bellíssims.

Ben aprop meu passa una marieta [que] s'ha vestit amb molt de luxe. Porta un frac impecable de seda de tornassol verd-or [...] Soltadament l'aire arriba perfumat de menta.

Ja sé doncs on van tan bellament vestit el petit insecte. El seu vestit és el més apropiat per viure en les fulles de menta i descansar sobre el seu confortable vellut [...] una mantis que està arrapada a un bri d'herba. Porta una levita elegantíssima de color de palla i el seu vestit és tan extraordinari, que té la propietat de prendre el color del lloc en el qual s'instal·la [...] Més enllà unes marietes [...] vestides de vermell amb punts negres es passegen al voltant d'una mata de fonoll on hi nien unes altres marietes que tenen en forma d'estrella amb cos molt pla i amb vestit verd clar i blanc. Un llangardaix cobert d'una preciosa túnica de tapís de canyamàs està immòbil, contemplant una processó de formigues vestides de negre, que molt seriosament s'encaminen cap el seu niu.

A la humida frescor del jardí acabat de regar, crea un encens, el pensament, perfum d'aquest arbre meravellós que és el nostre organisme. Les abelles surten del buc en dies de bon temps, per buscar el nèctar entre les flors.

Quants insectes viuen gracies a aparentar ser flors, petites branques d'arbres, trossets de fusta! Quantes flors es reproduïxen gràcies a llurs perfums i colors, veritables atractius pels insectes que les visiten.

Les cuques de llum encenen el seu llumet verd, les abelles construeixen hexàgons i els omplen de mel, els rosers i llessamins [...] Cada flor, cada insecte, cada ocell segueix un ritme invariable durant la seva curta existència que no sols serveix per deixar una continuació dels mateixos.

L'Olimp s'ha refugiat en llocs com Cadaqués, on el retenen els lligams de sempre. Des d'aquests llocs elegits, esperem que la natura torni a ser sagrada per omplir de nou el mon invisible sense el qual, la nostra vida no te cap sentit.

Anna Maria Dalí *Des de Cadaqués*. Barcelona, 1982, 15, 21, 25, 31, 55, 61, 65 i 73.

Apèndix 18

Té un hort de cara al mar amb ànecs i oques i moltes flors i molta mel. Mel de Cadaqués, que és de la més fina que hi ha i més dolça, mel de flors i de marisc.

Manuel Brunet. Pròleg a Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 7.

Apèndix 19

Oda de Federico García Lorca a Salvador Dalí

En el fiel del agua y la colina

eleva escalinatas y oculta carácter.

Las flautas de madera pacifican el aire.

Un viejo Dios silvestre da Frutos a los niños.

Sus pescadores duermen, sin sueño en la arena.

En alta mar les sirve de brújula una rosa.

El Horizonte

junta los grandes vidrios del pez y de la luna.

Antonina Rodrigo *García Lorca en el país de los Dalí*. Barcelona 2008, 59.

Apèndix 20

Alto Jardín de Es Llané

Donde grabaron sus nombres, Federico, Ana María y Salvador, hoy recubiertos de musgo floreciente en las Rocas d'en Pere Joan.

Antonina Rodrigo *Ana María Dalí y Salvador. Escenas de su infancia*. Barcelona 2008, 147.

Apèndix 21

Els jardins del futur

Les divinitats guardaven i protegien les flors, llacs, boscos, muntanyes i mars [...] en sentir-se despreciades han abandonat aquests llocs, han deixat de protegir-los i així es com es destrueixen les fonts cegant-les, desviant els llits naturals i l'aigua dels rius abans clara i transparent rellisca repleta de cadàver de peixos destruïts per detritus verinosos.

Es tallen els arbres sense pietat, arbres que donaven ombra profunda i bellesa als nostres camins es cremen amb els boscos.

S'haurien de retrobar els éssers mitològics que durant tants segles [...] varen poblar els immensos i desconeguts espais del món visible i [que el mon] sigui poètic, comprensible, perquè tornin, les Naiades a protegir les nostres fonts, les Nereides el Mar i Psiquis i l'Ànima [...] simultàniament a la destrucció de l'ecologia de la naturalesa s'està destruint l'ecologia del nostre mon espiritual.

A la Terra ja han començat a aparèixer els jardins de plàstic [...] no hi habiten les ninfes:

capoll de rosa o gerra. En aquests jardins mai els capolls no es converteixen en roses. O bé la naturalesa o bé quan els grans artistes els interpreten en obres com Botticelli en "La primavera" i tants altres [...]

Potser s'està apropant el temps que els jardins naturals desapareixeran. Llavors aquests jardins artificials restaran com una curiositat per recordar-los. Un guia en ensenyar-los els explicava així

"Aquestes flors, aquestes herbes, aquests arbres eren ésser vius que mereixien. S'alimentaven, es reproduïen i moriren [...] d'aquests jardins, d'aquesta naturalesa en transformació constants emanaven efluis que influïen profundament en la sensibilitat dels éssers humans quan eren vius aquest jardins petrificats [...] Des del mon invisible Cèfir i Flora ho veïen, ho sentien i ploraven.

Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 203.

La caseta de l'hortolà

Apèndix 22

A l'hort, a l'ombra d'un ametller, verd i frondós, que fa pocs dies tenia encara les branques cobertes de flors blanques [mentre] els tarongers, plens de toies nupcials estan voltats d'una aurèola de perfum i abelles.

El sol fa brillar les potes carregades de pol·len que les obreres porten cap al buc, cobrint la piqueta de puntets lluminosos. Les abelles treballen; bronzint volen fins envoltar els fruiters florits, talment un cos que embolcallés amb cants d'admiració la bellesa blanca i rosada dels arbres.

Floreixen blanques i grogues les cols gegants, que pugen de pressa i l'hort en queda ple. Faves i pèsols ja han omplert. Cap al tard, l'aigua canta pels reguerols voltant les mates i donant vida a les plantes que creixen. Sota terra deuen inflar-se les patates, perquè entre les verdes fulles de les patateres hi ha les floretes morades i blanques.

Des del meu hort, situat just al llindar d'una muntanya [el Pení] i al marge d'un torrent veig dones del poble que baixen pels camins rocósos [...] carregades amb feixos de llenya que porten sota el cap.

En aquestes tardes d'abril, regar l'hort és de les coses que més serenitat donen a l'ànima. Les roselles contemplen les marguerides grogues, que a llur entorn s'estenen els perers blancs, atapeïdes de flors, que les abelles xuclen amb passió, els ceps que amb simetria encenen en cadascun de llurs troncs la flama d'una fulla verda. L'aire calent i perfumat dels tamons, les gronxa.

En el mes de maig, l'oneig i les flors s'enamoren. Els colors viuen i l'aigua porta amb el seu alè, les llavors d'una flor a l'altra.

Els homes [pel juny] se'n van cap als olivars i cap a les vinyes, [...] per brescar.

Jo també m'en vaig cap a l'hort, on les abelles incansables han treballat omplint els bucs encara [...] envoltats de fum i [...] amb el raspall estret de les pintes, que estan atrapades. Pintes pesants i botides de mel, que un cop operculades, despendran magníficament generoses.

Omplo de mel les gerres, les abelles reprenen el treball, [...] es submergeixen de nou

dins de les flors i amb les potetes volen per sobre els romanins [mentre] els estíuejants de sempre que venen a llibar, en els records més bells, la mel per a l'hivern.

Anna Maria Dalí *Tot l'any a Cadaqués*. Barcelona 1950, 41, 45, 52, 55, 69 i 75.

La barca dels Dalí

Apèndix 23

Recién terminada la guerra del 14 el notario hizo construir una barca para sus hijos, que bautizó con el nombre de Wilson, en honor del presidente americano [que] arrastrada por el aluvión de 1921 [...] reapareció sin grandes desperfectos, solo había perdido las tres primeras letras [...] de metal, la encontraron rebautizada por las olas con el suave nombre de Son=sueño

"Son, son, vine, vine, vine

Son, son, vine, vine, vine, son

Si la son venia jo m'adormia

Si la son no ve, jo no dormiré!

La capitaneaba Enriquet. Enriquet era el jardinero de los Dalí y también el marinero, que llevaba la barca cuando salían de excursión. El rasgo fundamental era su enorme pereza. Todos los esfuerzos [...] iban dirigidos a buscar excusas para no trabajar. No creía en nada, [...] quería ir al infierno porque al menos allí encontraría bailarinas [...] porque lo pasaba muy mal con su mujer, a la que siempre llamaba la fiera.

Antonina Rodrigo *García Lorca en el país de los Dalí*. Barcelona 2008, 151-153.

L'aiguat de 18 d'agost de 1921

Apèndix 24

El torrent del costat [rec del Molí] baixava rabent i arrossegava arbres, parets i també la nostra barca [Wilson] que, com una guspira blanca veiérem lluir un instant endutes per l'aigua espesa i negra per a desaparèixer en el mar, entre les onades que s'alçaven i es recargolaven rebotent conta les parets de casa i cobrint-la de regalims de fang.

De sobte el torrent baixà amb més força, ple de troncs d'arbre i branques esqueixades i esbotzà la murada del pati que hi havia al costat de casa [...] refugiant-nos en la casa dels únics veïns amb qui podíem comunicar-nos [...] l'aigua baixava en forma de cascada pel caminet que conduïa a la casa dels veïns.

Anna Maria Dalí *Salvador Dalí vist per la seva germana* (1949), edició de M. Seguranyes. Figueres 2012, 136-137.

Obres de Ricard Giralt i Casadesús com a arquitecte de jardins i ciutats jardí

1 - A l'Empordà, Ricard Giralt i Casadesús projectà la Rambla de Figueres (1917-36) i urbanitzà la plaça Víctor Català (1931) i el passeig de Ronda (1934) a l'Escala per indicació de l'arquitecte municipal i deixeble Pelai Martínez i Paricio. A la Selva projectà el passeig de la Font Nova (1932) a Sant Hilari Sacalm i realitzà els jardins dels Laboratoris Cusí o del Norte de España i la Residència Cusí a Bellamar al Masnou (1927) per al seu amic farmacèutic Joaquim Cusí i Fortunet.

2 - A Girona, Giralt des del seu nomenament el 1922 s'ocupà de donar cara i ulls al Parc de la Devesa, on començà fent tallar els arbres malalts (1922), fet que provocà les crítiques de Prudenci Bertrana des de *La Veu de Catalunya*. Hi projectà també els pavellons d'accés amb dues torretes (1922), una de les quals fou maldestrament enderrocada, una casa per al guardià i un urinari, anomenat El Rellotge, i una balustrada al passeig central (1926). Successivament amplià els jardins i projectà el Camp de Mart per a esports, que concretà el 1930 en un macroprojecte consistent en un camp d'esports, un llac artificial i una piscina municipal, realitzada parcialment de 1933 a 1935. La repoblà d'ocells i peixos (1930) i projectà l'entrada (1931), l'Umbracle (1934) i les defenses del Ter (1937-38) per tenir el Parc condret i controlat. Completà l'obra des de 1924 amb la urbanització dels accessos, o sigui urbanitzant l'avinguda Ramon Folch i la plaça de Correus, on amplià les voreres, reformà el pont de l'avinguda Ramon Folch, projectà jardinetes i fanals, envoltant un clàssic vas idèntic al dels jardins de les Tulleries i ho completà amb els jardins de la plaça de la Independència (1924-25) sobre el solar dels Agustins Calçats, projectada per l'altre innovador arquitecte municipal de Girona, el republicà escalenc Martí Sureda i Deulovol (l'Escala, 1822-Girona, 1890), que aprofità per a la mateixa una ala del claustre del cenobi, fet enderrocar per l'anterior arquitecte municipal carlí, Bru Barnoya i Xiberta, amb la demostració que la protecció dels monuments no té res a veure amb la ideologia política. A Girona el 1926, Giralt projectà el jardí del claustre del museu instal·lat al cenobi de Sant Pere de Galligants, el de la plaça del Carril, el jardí de l'Infància i el de la plaça Marqués de Camps fora muralla, i reformà la Rambla.

3 - La idea de *la caseta i l'hortet* proposada pel president Francesc Macià fou plasmada per Ricard Giralt i Casadesús en diversos projectes, com les casetes amb horts i jardins al Masnou per als treballadors de Laboratorios del Norte de España, dels Cusí (1927), la Ciutat Jardí o Cases Barates de Montjuïc a Girona (1933-34), els blocs de cases per als obrers del ram de la construcció a l'horta de l'hospital de Figueres, promoguts pel Col·lectiu del Ram de la Construcció de Figueres (1937) i el poblat de pescadors a Roses, encarregat pel Servicio de Regiones Devastadas, fet conjuntament amb l'arquitecte Joan Margarit i Serradell, pare del notable arquitecte i poeta.